

Древноегипетската представа за богатството в дидактичната литература

Емил Бузов

Темата за богатството в която и да е култура е особено интересна, тъй като способите за натрупване на имущество са белег на самото общество. Три хилядолетната писмена традиция в Египет ни дава добра възможност да проследим тези представи през отделните исторически периоди. Въпреки сравнително големия брой текстови свидетелства, въпросът за богатството в Египет не е обект на множество изследвания. Най-пълната работа принадлежи на Х. Брунер¹, която макар да споменава повечето текстове по въпроса не отчита промяната в отношението на древните египтяни към притежаването на богатство през различните периоди.

Имущество в Класическия Египет се придобива по наследство и благодарение на длъжността, която заема дадено лице в строгата йерархична система на държавата. Голям брой велможи получавали в наследство земи, добитък и всевъзможни вещи с които могат да постъпват както желаят, но основният им доход е от обезпечаването по служба². Търсенето на идеята за богатството в поучителната литература е обяснимо поради естеството на текстовете, които ни дават възможност да изследваме представите на древните обитатели на нилската долина за всяка човешка дейност или най-общо това, което те са наричали правилен живот. Освен това дидактичната литература обхваща произведения създадени през всички периоди от историята на Египет - от времето на Старото Царство до Гръко-Римския Египет.

В рамките на Старото Царство при наличието на силна царска власт, богатство се печели само и единствено благодарение на милостта на фараона. Начело на египетската държава стои цар – бог. Изпълнявайки заповяданото от царя, всеки египтянин служи всъщност на бога. И именно царят (богът) възнагражда всеки, който му служи вярно.

¹ H. Brunner. Die religiöse Wertung der Armut im Alten Aegypten. Saeculum 12, 1962, 319-344. Преиздадена под същото заглавие в: Armut und Wohltätigkeit im Alten Aegypten. Frankfurt am Main. 2002, 159-184.

² С. Игнатов. Египет на фараоните. С. 1998, 41-42.

Тази представа за времето на Старото Царство е показана най-добре в Поучението на Птаххотеп³:

m rh.n.k ndsw hntw
imy.k ʕ ib.k r.f
hr rh.t.n.k im.f hntw
snd.n.f hft hprt n.f
n iy is ht ds.s
hp.sn pw n mrrwt.sn
ir ttf.f iw snd.tw.n.i
in ntr ir ikr.f
*hsf.f hr.f iw.f sdr*⁴

“Ако предишната му (на велможата) бедност ти е позната,
не бъди високомерен към него,
заради познатото от теб предишно.
Уважавай го заради произлязлото за него,
защото не идва богатството от само себе си.
Това е техният (на боговете)⁵ закон за този, когото те обичат.
Ако е в изобилие, докато е боязлив,
тове е защото именно богът, е който прави богатството му
и защитава той лицето му докато спи”.

ir ʕ.k m-ht ndsw.k
ir.k ht m-ht gʕt tp im
m niwt rh.t(w).n.k
m sʕw hprt n.k hntnw
m kfʕ ib.k hr ʕhʕw.k
*hpr n.k m rdw ntr*⁶

“Ако си велик, след като си бил малък,
имаш имущество, след като преди си бил в нужда,
в града, който ти знаеш,
в противовес на случилото се за теб преди.
Не се доверявай на своето богатство.
произлязло за теб в качеството на дар от бога.”⁷

³ Въпреки, че произведението ни е познато само от преписи от Средното Царство, няма спор, че то описва живота през Старото Царство.

⁴ Pt. 177-185 = Z. Zaba. Les Maximes des Ptahhotep. Prague 1956, 29-30.

⁵ Употребата на безличното “бог”, “богове” в дидактичната литература е изследвано многократно виж: E. Drioton, J. Vandier. L’Egypt. 1962, 63-64; W. W. Barta. Der anonyme Gott der Lebenslehren. ZAS 103 (1976), 79-88; M. Fox. Two Decades of Research in Egyptian Wisdom Literature. ZAS 107 (1980), 123-126; E. Hornung. Conception of God in Ancient Egypt. 1982, 49-59.

⁶ Pt. 428-434.

⁷ Виж още: *ibid.* 229 *in ntr shnt st* / var. L2 *in ntr ir ikr* “Именно богът, е който издига мястото/Именно богът, е който прави богатството”.

След като богатството принадлежи на бога (царя) и той го дава като дар е уместно да си зададем въпроса, какво е трябвало да върши един обикновен египтянин за да заслужи свое имущество или висока служба. Отговор отново намираме в Поучението на Птаххотеп.

hms s3.k n hri-tp.k
imy-r3.k n niswt pr
wnn pr.k mn hr ht.f
*db3w.k m st iry*⁸

“Прекланяй гърба си пред този, който е над теб,
твоя началник на царския дом
и ще бъде домът ти устойчив с имуществото си,
а възнаграждението ти на съответното място”.

Стриктното изпълнение на всяка заповед от по-висшестоящ човек всъщност означава изпълнението на волята на фараона. Тази идея може да бъде представена и по друг начин с израза “следване на сърцето”:

*hpr ht šms ib*⁹

“Случва се богатство щом следваш сърцето.”

Да следваш сърцето си означава да живееш според плановете на бога. Според египетските представи, богът Птах пребивава във всички сърца, тогава да следваш сърцето си означава да следваш бога¹⁰.

Така за времето на Старото Царство имущество може да се придобие щом изпълняваш своите задължения назначени ти от твоя пряк началник. Тогава служиш на бога (царя) и той като единствен притежател на цялото имущество ще те награди. Потвърждение на тази идея откриваме и в пространните биографични надписи появили се в през VI дин., където благополучието на велможите зависи само от личните им качества и изпълнението на всяка заповед на фараона.

Първият преходен период внася сериозни промени в миогледа на древните египтяни. С края на Старото Царство се прекъсва пряката кръвна връзка на царете с династията на

⁸ *ibid.* 441-443.

⁹ *ibid.* 192.

¹⁰ За израза виж: Н. Kees. Die Lebensgrundsätze eines Amonspriesters der 22 Dynastie. ZAS 74 (1938), 73-87; D. Lorton. The Expression *šms-ib*. JARCE 7 (1968), 41-54; *ibid.* A Note on the Expression *šms-ib*. JARCE 8 (1969/70), 55-57; Т. Леков. Скрытое знание. Священные книги на Древен Египет. С. 2004, 49.

боговете¹¹. Липсата на царска власт означава липса на гарант, който да се грижи за поданиците и да поддържа реда - Маат¹². Процесът съвпада с рязкото затоплянето на климата в района на Източна Африка, което води до все по-слаб разлив на Нил, а това до увеличаване на глада¹³. Големи маси от враждебно настроени племена обитаващи пустинните райони около Египет се спускат в долината в търсене на храна. Местната аристокрация използва момента да се отдели от опеката на столицата и тръгва по пътя на самостоятелното развитие. Египетската държава, този жив организъм престава да действа. Общественият и социален безпорядък е представен най-подробно в “Жалбите на Ипувер” и “Пророчеството на Неферти”. Чрез множество повторения и описания на противоположности, широко използвани похвати в древноегипетската литература, е показана липсата на Маат. Като резултат от това, всичко в държавата се е обърнало наопаки. В това число и начините за придобиване на богатство:

*iw ms šw^cw hpr m nb.w špss
tm irr n.f tbwt m nb ḥ3w¹⁴*

“Виж, беднякът стана господар на скъпоценни вещи.
Този, който не правеше за себе си сандали е господар на богатство.”

iw ms špsw m nhwt šw3w hrj ršwt¹⁵

“Виж, благородникът е в ридание, беднякът в радост”¹⁶.

di.i n.k nb m nhp.w rwtj htp.w¹⁷

“Показвам ти господар в нужда и външен човек в доволство.”

След Първия преходен период идеята за придобиване на имущество само чрез служба при царя отново се завръща към

¹¹ С. Игнатов. Египет на фараоните. С. 1998, 52.

¹² В много текстове се казва, че царят е този който задоволява нуждите на своите поданици и заради когото Маат се връща на своето място – сред хората. Виж: Neferti 68-69 = W. Helck. Die Prophezeiung des Nfr.tj. Wiesbaden. 1970, 57; Merikare 45-49 = W. Helck. Die Lehre für König Merikare. Wiesbaden. 1977, 26-28; Amenemhe II, 10-III, 4 = W. Helck, Der Text der Lehre Amenemhets I für seinen Sohn. Wiesbaden. 1969, 69-78.

¹³ B. Bell. Climate and History of Egypt. The Middle Kingdom. American Journal of Archaeology. 79 (1975), 223-269.

¹⁴ Adm. 2,4-2,5 = A. H. Gardiner. The Admonitions of an Egyptian Sage from a hieratic papyrus in Leiden. Leipzig. 1909, 24.

¹⁵ ibid. 2,8. Виж още: ibid. 7,7-7,10.

¹⁶ Виж още: ibid. 7,7-7,10.

¹⁷ Neferti 47.

изначалното си състояние. Макар че темата за богатството се засяга рядко в изобилието от поучителни текстове през Класическия период, можем да посочим няколко примера. През X дин., когато се датира Поучението за Мерикаре, царят наставлява бъдещия престолонаследник да се отнася добре към своите велможи и да се осланя на тях.

*s³ wrw.k ir.sn hpw.k
nn nm^c n hwd pr.f
nb ht pw tm g³w
n dd.n šw³ww m m³t.f
n ^ck³ n dd h³.n.i
nm^c.f n mrj.f
g³sw.f n nb db^cw.f¹⁸*

“Възвеличавай велможите си, защото те изпълняват заповедите ти.
Не заема една страна богатия (в) дома си,
не ламти за нищо, който е господар на вещите.
А не говори беднякът в истината си.
Не е правилен казващият: “Аз искам”.
Той е едностранчив към този, който той обича
и клони към господаря на възнаграждението си”.

Но ако този съвет е по-скоро опит да се централизира разпокъсаната държава и да се намали силата на провинциалните номарси, то в Поучението на човека към своя син виждаме разгърнатата цялата идея, че всичко зависи от царя.

*iw.f shprw.f hm r rh
msdd hpr.w m mrwt
iw.f dj.f snnj n ktt wr
hrj phwj m tpj
šw m hrt m nb ^ch^cw
^cnd t³ m nb hnwj
iw.f dj.f mnj šw(.w) m mnj.f
sw.n.w m nb dmjt¹⁹*

Той е (царя), който кара да се промени незнанието в знание,
омразното да се промени в обично!
Той е, който дава да премине малкото в голямо
и това което е отзад – отпред.

¹⁸ Merikare 42-44 .

¹⁹ Поучение на човека към своя син IV5 – V3 = W. Helck, Die Lehre des Djedefhor und die Lehre eines Vaters an seinen Sohn. Wiesbaden. 1984, 45-50.

Празният от вещи в господар на богатство,
бедният на земя в господар на семейство.
Той е, който дава пристан на този, който няма и
[превръща] слабия в господар на града.

В епохата на Новото Царство установената идея за придобиване на богатство силно се изменя. Още от средата на XVIII дин. въпреки наличието на силна царска власт, богатство може да се натрупа и без това да зависи от повелята на фараона. По това време е възможно човек да забогатее или да притежава имущество и при това да бъде враг на слабите и своя град:

iirrw.k si33 p3 irrj sw hr tp t3
iw.f hnwjtj n kbw
iw.f hfti n whnj m hct.k
iw nhm nh m ir.t.f
iw p3j.f pr hfti n p3 dmi
iw n3j.f s33 wg3pw
iw t'w 3 ht tw.f m drt mswt.f
*dd tw p3j.f nkt n kj*²⁰

“Разпознавай този, който прави това на земята:

Той е потисник на слабия,
той е враг в плътта ти
и отнемането на живота е в окоето му.
Неговата къща е враг на града,
неговите хамбари ще бъдат унищожени,
богатството му ще бъде отнето от ръцете на децата му.
Имуществото му ще бъде дадено на друг.”

По това време за пръв път срещаме несъвместимост между богатството от една страна и близостта с бога, и любовта на хората от друга:

*3h p3 nmhw m drt p3 ntr r ws m wd3*²¹

“По-полезна е немотията в ръката на бога,
отколкото богатството в хамбара.”²² “

Такова противопоставяне на морални принципи с натрупването на богатство е непознато за времето на Старото и

²⁰ Amenemope VIII, 1-8 = E. A. W. Budge, Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum, Second Series. London 1923, 9-18 and 41-51, pls. 1-14.

²¹ ibid. IX, 5-8.

²² Виж още ibid. XVI, 11-14 *3h hs m mrw n rmt r wsr m wd3* “По-полезна е похвалата и любовта на хората, отколкото богатството в хамбара.”

Средно Царство. Идеята, че човек може да забогатее, вършейки зло се появява в Първия преходен период, а от Новото Царство е антитеза на правилния живот. Древните египтяни така и не успяват да се отърсят от колапса предизвикан от Първия преходен период. Временната реставрацията на държавата и ценностите през Средното Царство са бледа имитация на силната царска власт от времето на пирамидите. Владетелите от XI и XII дин. централизират всички области в страната и разгръщат учение за царската власт и поданиците, но техен идеал си остава времето на IV дин. Държавата пък изградена от Яхмос I в началото на XVIII дин. макар да се придържа към идеологията на Старото и Средно Царство се развива в друго време и в условията на променени социални отношения. Царете от това време разполагат с огромни ресурси, а Египет се превръща в империя. Въпреки това, като че ли авторитетът и силата на царската власт като институция намалява. Това, което се променя в представите на древните египтяни е отношението им към царя. Характерно явление от Новото Царство е т. нар. “лично благочестие”. Процесът е свързан с увеличаване на личната човешка отговорност към принципа Маат²³ и намаляване ролята на царя от посредник между бога и хората в обикновен номарх. От времето на Новото Царство вече не е необходимо фараонът да стои между човека и бога. Това е видно от множество стели, на които собственикът им контактува директно с божеството. Ето защо не бива да се учудваме, когато в търсене на справедливост обикновеният човек вече не се осланя на подкрепата на царя, а на бога:

*Imn imj msdr nti sdm.k n w^ctj m knbt
iw.f nmḥw bn m ntf wsr
iw t3 knbt hr g3bw.f ḥd nbw n n3 sš nt tm3 ḥbs n n3 šmsw
gm irj Imn ḥpri.f m t3tj r di.t prj p3 nmḥw
gm(.w) p3 nmḥw ḥprw m3^ct snnj nmḥw wsr²⁴*

“Амун, отвори ухото си за този който е сам в съда, който е беден, а не богат. Когато съдът му взима среброто и златото за писарите на рогозката, дрехите за чиновниците, нека направи Амун своя форма в качеството на везир за да освободи бедняка. Нека бъде намерен беднякът в качеството на правдив. Нека бедността превъзхожда богатството.”

²³ Т. Леков. Скритото знание. Свещените книги на Древен Египет. С. 2004, 271.

²⁴ Pap. Anastasi II, 8, 5 - 9, 2 = R. Caminos. Late Egyptian Miscellanies. London. 1954, 56-57.

Последното изречение бележи началото на края на разбирането, че само този който служи на царя и е с “правилно сърце”²⁵ може да придобие богатство. От епохата на Новото Царство насетне богатството контрастира с правилния начин на живот. Най-точна картина на тази идея срещаме в добре известната част от сказанията за Сатнихамуасе и сина му Са-Озирис²⁶. Демотичният текст, който е достигнал до нас в препис от I в. пр. Р. Хр., но със сигурност е съставен много по-рано, разказва как Са-Озирис завежда баща си в Отвъдното. Там богати хора в реалния свят търпят жестоки наказания заради неправилния си живот, докато почтения бедняк е обграден с почести.

Както видяхме, още от времето на Старото Царство египтяните са знаели, че всичко на този свят включително и богатството принадлежи на бога и зависи само от него. Тази представа остава непроменена и през Новото Царство:

ir rmt ʿmʿt dh3wt
p3 ntr p3j.f kd
sw whnj sw kd m mnw
sw irrj h3 n tw3 n mr.f
sw irrj rmt h3 n hj
*iw.f n t3jw.f wnw n ʿnh*²⁷

“Хората са кал и слама,
 богът е техния строител.
 Той събаря, той строй ежедневно.
 Той прави хиляди бедни по своя воля,
 той прави хиляди хора управляващи,
 когато е в своя час на живот”.

В Гръко-Римския период, макар много от по-ранните представи в обществото да са загубени или променени, идеята, че богатството е в ръката на бога остава непроменена:

“Богът е който дава богатство и бедност”²⁸.

“Богът е който дава богатството и знаещият е който го пази”²⁹.

²⁵ Изразът “правилно сърце” *ʿk3-ib; mtj-ib* е един от основните термини в дидактичната литература. Този който е с правилно сърце е празен от зло, живее според Маат и върши всичко по точния, установения начин.

²⁶ Pap. British Museum 604 verso = F. Li. Griffith. *Stories of High Priest of Memphis*. Vol. I-II. Oxford, 1900.

²⁷ Amenemope XXIV, 13-20.

²⁸ Pap. Insinger 17, 2 = M. Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature*. Vol. 3 Berkeley/Los Angeles/London. 1980, 198.

През цялата история на Египет, съществува идеята, че богатството принадлежи и зависи само от бога. Промяната която настъпва, е че ако за времето на Старото Царство, обикновения човек е знаел ключа за това как може да забогатее – чрез изпълняване на заповяданото от фараона, то от Новото Царство насетне богатството вече не зависи само от волята на царя.

В този късен етап идеята за богатството в Египет се доближава до разбирането на древните юдей описано в Библията. Богът е притежател на всичкото имущество³⁰ и може да го даде в дар³¹, но богат може да стане и нечестивия³². Ето защо като цяло съществува отрицателно отношение към богатия и богатството³³. Интересно е да се отбележи, че използваните изразни средства в двете култури са еднакви³⁴.

През дългата си история от времето на Старото Царство до Гръко-Римския период, Египет извървява пътя от риторичния въпрос: *in ndyt itt ḥꜥ n pꜣ ndjt mni sp.s*³⁵ “Нима несправедливостта донася богатство? Не може неправдата да приближи своя успех!³⁶”, до свързването на забогатяването с престъпни деяния. Процесът се дължи както на двойствената природа на човека, склонна към вършене на добро и зло, така и на постепенно отмиращата божествена царска власт.

²⁹ *ibid.* 5, 15. Виж още: *ibid.* 7, 17; 15, 20.

³⁰ Първа Книга Паралипоменон 29, 11-12.

³¹ Екл. 5, 8; 6, 2.

³² Пс. 72, 11-12.

³³ Мих. 6, 11-12; Мт. 19, 24; Мк. 10, 25; Лк. 18, 25; 1, 53; 6, 24.

³⁴ За близостта на египетската дидактична литература и редица текстове от Стария Завет виж: D. C. Simpson. *The Hebrew book of Proverbs and the Teaching of Amenophis*. JEA 12 (1926), 232-239; R. J. Williams. *A people come out of Egypt*. VTSup 28 (1975), 231-252.

³⁵ Pt. 92-93.

³⁶ Употребена е думата *sp*, която има много значения “time”, “matter”, “affair”, “case”, “deed”, “act”, “chance”, “venture”, “success”, “condition” FD. 221-222 = R. O. Faulkner. *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*. Oxford 1962., които могат да се възприемат негативно или позитивно.

